

umožňujú promyšlenejši a s väčšou pozitívnou znalosťou riadiť a ovplyvňovať určitý typ sociálnych vzťahov, ktoré sú buď opomíjané, alebo sú predmetom skôr nahodilého ovplyvňovania. Jejich aplikácie, ktoré vyplývajú z niektorých publikovaných údajov, majú napríklad v pracovných brigádach dokonca bezprostredný ekonomický efekt, ktorý sa prejavuje znížením intenzity práce a materiálových ztrát.³² Jejich užitie má tiež reálny význam pre úplnejšie hodnotenie vnútornej situácie v malých skupinách a v tomto zmysle je zaujímavým spôsobom aplikované na brigády socialistických prác v Poľsku napríklad Zaborowski.³³

Jakkoliv význam sociometrických techník nelze přeceňovat, okruh jejich užití — v rozporu s Morenovými pretenziami — je jak zřejmo poměrně úzký, a jakkoliv jde o postupy výrazně dílčí, lze jich zřejmě využít v rámci marxistické sociologie a zejména v praktické řídicí činnosti v průmyslových podnicích, ve školách apod. Mohou najít po příslušných verifikačních krocích, opřených o detailnější rozbor již získaných výsledků, rozsáhlé užití. Právě v socialistické společnosti, která buduje lidské vztahy na podstatně jiných společenských i vědeckých předpokladech než společnost kapitalistická, mohou sociometrické techniky plnit podstatně přiměřenejší funkci, než třeba v buržoazní industriální sociologii nebo zprofanované „teorii lidských vztahů“.

POZNÁVANIE A PRAVDA

MICHAL SUCHÝ

Novovznikajúce poznatky sa okrem iného vyznačujú tým, že sú odrazom iných stránok vecí a javov, prípadne sú hlbším poznaním už známych stránok ako poznatky, ktoré sme si už osvojili. A práve táto okolnosť má v procese poznávania dôležitý význam. Proces poznávania sa uskutočňuje tak, že človek posudzuje a hodnotí nové fakty na základe už osvojených poznatkov. Preto závery z týchto faktov, ba aj tieto samotné fakty sú navyše viac alebo menej určované predošlým stavom a povahou poznania. V dôsledku toho, že nové fakty obyčajne nerušujú predošlé predstavy a dostávajú sa do protirečenia s predošlými teóriami, a to tým viac, čím hlbšie a všestrannejšie odrážajú veci a procesy, okolo nových objavov vždy vznikali a vznikajú spory. Takéto spory sa neobmedzujú len na príslušnú devnú disciplínu, ale prechádzajú aj na pole filozofických, a najmä gnozeologických otázok.

Teda problém, o ktorom hovoríme, je problémom overovania pravdivosti, prípadne nepravdivosti novovznikajúcich poznatkov. Ľudia hodnotia a vysvetľujú nové fakty na základe tých poznatkov, ktoré získali už skôr. Potom je celkom pochopiteľné, že novým faktom vtlačajú pečať predošlých poznatkov, že nové fakty sa snažia vtlačiť do rámca predošlých teórií. Musíme si však uvedomiť, že

³² Srv. například Van Zelst, *Sociometrically selected work team increase production*, *Personel Psychology*, 5/1952.

³³ Z. Zaborowski, *Współdziałanie w brigadzie roboczej*, *Studia socjologiczne*, 3/1961, 157n

nové poznatky sa odlišujú od starých, a teda, že na určitom stupni procesu poznávania starými poznatkami už nemožno vysvetľovať procesy a veci, ktoré teraz poznávame, že absolutizácia určitého stupňa našich poznatkov vedie k metafyzickému spôsobu myslenia, t. j. k predstave, akoby bolo možné všetko vysvetliť na základe už dosiahnutého stupňa poznania. Napriek tomu, že si túto skutočnosť teoreticky viac alebo menej uvedomujeme, v praktickom procese poznávania sa na to často z tých alebo oných dôvodov zabúda a dochádza sa k dogmatizmu, t. j. k odmietaniu nového v poznávaní i v praktickej činnosti. Pravda, určitému relatívnemu ustrnutiu našich poznatkov sa nikdy úplne nevyhneme, ide však o to, aby sa tento moment v našom poznávaní nepovyšoval na štandard, ako to bolo donedávna.

Avšak skutočnosť, že vysvetľovanie nových faktov na pozadí predošlých poznatkov môže viesť ku skresľovaniu skutočnosti a absolutizovanie aj k metafyzike, neznamená, že túto vlastnosť treba považovať za niečo cudzie procesu poznávania. Tento postup je nevyhnutný a ide len o to, aby sme si uvedomili možnosť omylov, ktoré z neho vyplývajú. Musíme si tiež uvedomiť, že nemožno úplne jednoznačne určiť, nakoľko sú novovznikajúce teórie a poznatky pravdivé, prípadne nepravdivé.

Pravda, ak hovoríme, že z hľadiska starých poznatkov nemožno jednoznačne určiť pravdivosť novovznikajúcich teórií, nechceme tým povedať, že túto stránku možno absolutizovať a že takéto určenie nie je vôbec možné. Ak sa aj nové poznatky líšia od starých, treba brať do úvahy, že táto odlišnosť je relatívna. Každý nový poznatok má niečo totožné s predošlými poznatkami, a to umožňuje, aby sme do určitej miery mohli usudzovať o pravdivosti alebo nepravdivosti novej teórie. Totožnosť a rozdielnosť poznatkov je rozličného stupňa. O niektorých novovznikajúcich poznatkoch možno s veľkou hodnovernosťou povedať, že sú pravdivé, kým o iných veľmi ťažko, pretože narušujú celú teóriu vybudovanú na predošlých poznatkoch a dostávajú sa s ňou do protirečenia. V takomto prípade sa nemožno vždy odvolávať na princípy predošlého stavu vedy, pretože tu môže ísť o podstatne hlbšie poznanie vecí a javov, prípadne o poznanie iných stránok skutočnosti, a teda aj o vytváranie nových princíпов. Táto neurčitost pri určovaní pravdivosti nových poznatkov spôsobuje, že mnohé nové teórie sú na základe súčasného poznania ťažko dokázateľné, ale aj ťažko vyvrátiteľné. V mnohých prípadoch nepomôže ani odvolávanie sa na filozofiu.¹

Práve pri vznikaní takýchto poznatkov, ktoré sa zásadne odlišujú od predošlých, vznikajú v dejinách poznávania veľké spory, v ktorých sa nezriedka vy-

¹ V tejto súvislosti chceme upozorniť na diskusiu v kybernetike o myšliacich systémoch. Mnohí zastávajú názor, že vytvoriť myšliaci systém je principiálne možné, iní tvrdia opak, pričom sa odvolávajú aj na dialektický materializmus. Domnievame sa, že na základe filozofie nemožno tieto tvrdenia ani dokázať ani vyvrátiť. Možno argumentovať, že človek ako tvor, ktorý získal schopnosť myslieť v spoločenskej práci, bude sa vždy kvalitatívne líšiť od každého iného podobného systému, a teda vytvorenie myšliaceho systému nie je možné. Na druhej strane možno argumentovať skutočnosťou, že ak sa nižšia forma hmoty vyvinula v takú zložitú bytosť ako je človek, čiže nižšia forma hmoty vytvorila dokonalejšiu formu, ako je sama, môže človek pomocou iných foriem hmoty vytvoriť dokonalejšie bytosti, ako je sám. Dnes však takéto argumentovanie presahuje ešte rámec vedy a patrí skôr do fantastickej literatúry.

stupuje v mene vedy proti pokroku vedy, pričom sa argumentuje paradoxnosťou a nezrozumiteľnosťou nových myšlienok.

Prečo uvádzame tieto, všeobecne známe, gnozeologické zásady? Ide totiž o to, že aj keď sú tieto zásady známe, v procese poznávania dochádza k ich narušovaniu. Vzťahuje sa to nielen na minulosť, ale aj na prítomnosť. Rozdiel je iba v tom, že brzdenie nových myšlienok v minulosti sa so samozrejmosťou chápe ako dôsledok metafyzického a dogmatického spôsobu myslenia, kým postihnúť teraz, kde postupujeme metafyzicky alebo dogmaticky, nie je také ľahké a prestáva byť samozrejmosťou. Gnozeologická podstata je však rovnaká. Nadobudnuté poznatky majú okrem pozitívnej stránky aj stránku negatívnu. Umožňujú nám ďalej úspešnejšie sa zmocňovať skutočnosti, ale ich osvojenie si utvrdzuje v nás viac-menej určitý apriorizmus, z pozícií ktorého potom pristupujeme k hodnoteniu nových faktov. Môžeme povedať, že každý stupeň poznatkov náš vedomostný horizont rozširuje, ale zároveň ho aj obmedzuje. V tomto zmysle bude tento problém v poznávaní vždy aktuálny. Ľudia sa ho nikdy nebudú môcť zbaviť. Je to akési zajatie, z ktorého sa nemožno nikdy úplne dostať a jednoznačne postihovať, čo je pravdivé alebo nepravdivé. Prejavy dogmatizmu v niektorých komunistických stranách či už v oblasti politiky, ekonomiky, umenia atď. sú jedným z dôkazov dôležitosti tohto problému. Mnohé argumenty dogmatikov svedčia o tom, že títo ľudia považujú chciac-nechciac vývoj poznávania za ukončený. V dejinách myslenia sa to už neraz opakovalo.

Z dejín vedy poznáme snahy vytvoriť také princípy, na základe ktorých by bolo možné jednoznačne posudzovať pravdivosť alebo nepravdivosť nových poznatkov. Na prvý pohľad sa môže zdať, že musí jestvovať akýsi „zdravý rozum“, z pozícií ktorého by sme mohli zaujímať viac-menej správne stanovisko. Ak niektoré poznatky a myšlienky protirečia „zdravému rozumu“, treba ich popovažovať za nepravdivé. Vieme že o takéto riešenie sa skutočne pokúšali aj mnohí myslitelia.

„Zdravý rozum“ sa používal na rozličné dôkazy. Napríklad materialisti 18. storočia bojovali v mene „zdravého rozumu“ proti náboženstvu a niektorí objektívni idealisti odmietali v jeho mene subjektívny idealizmus. V mene „zdravého rozumu“ sa však vystupovalo aj proti novým vedeckým poznatkom. Francis Bacon, ktorý na jednej strane bojoval proti kresťanskej scholastike, na druhej strane v mene „zdravého rozumu“ vystupoval proti Kopernikovmu heliocentrickému systému. Podobne teóriu relativity odmietali v mene newtonovskej fyziky, ktorá sa zdala byť v súlade so „zdravým rozumom“, kým teória relativity mu protirečila.

Dejiny poznávania ukazujú, že „zdravý rozum“, ktorý sa má vyznačovať úplnou samozrejmosťou a z pozícií ktorého možno usudzovať o všetkých nových poznatkoch, nejestvuje. To, čo na určitom stupni poznania vyzeralo ako „zdravý rozum“, na inom stupni sa ukázalo ako historicky obmedzené, a keď týmto „zdravým rozumom“ chceli vysvetľovať ďalšie objavy, ukázalo sa, že je to dokonca rozum „nezdravý“. Veľké vedecké objavy vždy narušovali predošlé predstavy o svete, a tým narušovali aj „zdravý rozum“. Čo sa spočiatku zdalo

paradoxné, bolo paradoxné iba z hľadiska určitého stupňa poznania, o ktorom sa myslelo, že je v súlade so „dravým rozumom“.

Marx v súvislosti s vysvetľovaním všeobecnej povahy zisku, ktoré jeho odporcovia považovali za paradoxné, napísal, že „vedecké pravdy sú vždy paradoxné. ak ich posudzujeme z hľadiska všednej skúsenosti postihujúcej iba klamné zdanie vecí“. (K. M a r x — F. E n g e l s, *Vybrané spisy* I, čes. vydanie, 437.)

„Zdravý rozum“ je teda relatívna záležitosť. Je to fakticky povýšenie určitého stupňa poznania na akýsi nezvratný princíp, z hľadiska ktorého sa chcú jednoznačne posudzovať novovznikajúce poznatky.

Z povedaného je jasné, že nejestvuje nijaký „univerzálny“ „zdravý rozum“, ktorý by nám zaručoval správne pochopiť nové fakty. Keby sme pripustili existenciu univerzálneho „zdravého rozumu“, v konečných dôsledkoch by to viedlo k subjektívnemu idealizmu, pretože poznávacie princípy, ktoré by v procese poznávania nepodliehali zmene, museli by sa vysvetľovať iba zo subjektu. „Zdravým rozumom“ nemôžno vo vede v podstate ani dokazovať, ale ani vyvracať. Preto ak dnes niekto chce vo vedeckom dokazovaní argumentovať „zdravým rozumom“, dokazuje, že nepochopil dialektiku poznávania.

Spor, či sú a nakoľko sú nové poznatky pravdivé alebo nepravdivé, môže v konečných dôsledkoch rozhodnúť len prax. Ale ani prax nesmieme absolutizovať. Prax nejestvuje ako nejaká homogénna činnosť. Je to činnosť mnohotvárne diferencovaná a vždy historicky podmienená. Odlišná prax bola napríklad v chémii na začiatku nášho storočia, iná je dnes a iná bude v budúcnosti. Čo nemožno dokázať na základe jedného stupňa praxe, možno dokázať na základe ďalšieho stupňa. Preto aj napriek tomu, že prax je východiskom a kritériom pravdivosti poznania, je zároveň historicky obmedzená, a má teda aj relatívny moment. „Kritérium praxe nikdy nemôže v podstate úplne potvrdiť alebo vyvrátiť nijakú ľudskú predstavu. Aj toto kritérium je natoľko neurčité, že by nedovoľovalo ľudským poznatkom zmeniť sa na absolútne, ale súčasne je natoľko určité, aby viedlo neúprosný boj proti všetkým odrodám idealizmu a agnosticismu.“ (V. I. L e n i n, *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1952, 121.) Teda ani prax neumožňuje úplne naraz posúdiť pravdivosť teórií vznikajúcich na základe nových faktov. To sa realizuje len postupne, a teda s relatívnou platnosťou.

Ďalej treba mať na zreteli, že nielen prax určuje teóriu, ale že aj teória ovplyvňuje prax. Preto sa chyby v teórii môžu preniesť do praxe, čím vzniká nesprávna prax, a pretože aj prax nakoniec hodnotí len človek, je tu ďalšia možnosť omylu. Pravda, prax nám v ďalšom procese nakoniec predsa ukáže, aj keď, pochopiteľne, zasa len relatívne, čo bolo v nej správne alebo nesprávne. Možno teda povedať, že o pravdivosti alebo nepravdivosti našich poznatkov rozhoduje v konečnom dôsledku spoločensko-historická prax. To znamená, že každé dokazovanie nových poznatkov je proces.

Z povedaného teda vyplýva, že o pravdivosti alebo nepravdivosti našich poznatkov nemôžu rozhodovať nijaké uznesenia ani nijaké mocenské zásahy. Pravda nemusí byť záležitosťou súhlasu väčšiny. Väčšina sa môže uznieť o určitom praktickom postupe ľudí, ale nemôže sa uznieť o pravdivosti alebo nepravdi-

vosti názorov alebo poznatkov. Takéto konanie, aj keď je mienené dobre, vo svojej podstate je namierené proti vedeckému skúmaniu, a tým proti pokroku vôbec. Najväčšou chybou v oblasti vedy, predovšetkým v oblasti spoločenských vied, ako je história, filozofia, politická ekonómia, vedecký komunizmus, ktorá sa v období kultu osobnosti robila a silnú zotrvačnosť ktorej pozorujeme aj dnes, bolo, že sa o mnohých názoroch a poznatkoch rozhodovalo administratívne. Za pravdivé sa považovalo často to, čo oficiálne uznal nejaký orgán, prípadne osoba. Mnohé výroky vedúcich činiteľov sa často chápali ako záväzné bez ohľadu na to, či zodpovedali skutočnosti alebo nie. Niekedy sa ani neskúmalo to, čo sa povedalo, ale skôr to, kto to povedal. Takto sa vo vedeckej práci narušovala základná požiadavka marxistickej teórie poznania, požiadavka, bez ktorej sa nijaká veda nemôže vyvíjať, požiadavka historicko-spoločenskej praxe.

Už sme spomenuli, že okrem toho, že sa nové a staré poznatky navzájom líšia, majú aj niečo totožné, niečo, čo sa opakuje. Práve táto určitá totožnosť nám umožňuje v jednom prípade viac, v inom menej poznať pravdivosť alebo nepravdivosť novovznikajúcich teórií. Táto stránka v poznávaní nám zároveň umožňuje aj relatívne predvídanie. Pretože úplná opakovanosť nejestvuje, vylúčená je aj možnosť úplného predvídaní. Pretože však veci a javy majú niektoré všeobecne platné vlastnosti, vo vede mohli vzniknúť také všeobecné princípy, ktoré sú vo vedeckom bádání záväzné a z pozície ktorých možno v určitých hraniciach posudzovať pravdivosť nových myšlienok. Povaha takéhoto usudzovania je však všeobecná, a to natoľko, nakoľko sú všeobecné princípy.

Ak hovoríme o záväzných princípoch vo vede, máme, pochopiteľne, na zreteli aj filozofické princípy. A tu práve vzniká otázka, nakoľko filozofia, v našom prípade marxistická, môže zasahovať do sporu o pravdivosti alebo nepravdivosti jednotlivých záverov v špeciálnych vedách. Filozofia ako veda o najvšeobecnejších zákonitostiach prírody, spoločnosti a myslenia zaujíma určité stanovisko k teoretickým záverom jednotlivých vied, a tým zároveň pomáha rozhodovať o pravdivosti alebo nepravdivosti novovznikajúcich poznatkov. Ide však o to, nakoľko a v akej miere môže byť filozofia v tomto prípade prospešná. Z nedávnej minulosti vieme, že marxistická filozofia práve v takých sporoch, kde sa rozhodovalo o pravdivosti, a teda opodstatnenosti nových objavov, zohrala brzdiacu úlohu. Mnohé nové poznatky v jednotlivých vedných odboroch sa práve v mene dialektického materializmu popierali. Dnes sa mnohí pýtajú, ako je to možné, že marxistická filozofia, ktorá je svojou vnútornou povahou revolučná, mohla byť brzdou vo vývoji vedeckého poznávania. Ak odhliadneme od spoločenského faktora, ktorý nazývame kultom osobnosti, môžeme povedať, že k tomuto javu došlo pre zdogmatizovanie marxistickej filozofie. Pod rúškom dialektiky sa presadzovali metafyzické a dogmatické názory.

Namiesto toho, aby sa každý stupeň poznania chápal ako historicky podmienený, a teda relatívne pravdivý, vedecké poznatky, či už vedome alebo nevedome, sa zabsolutňovali, čím sa, mlčky pripúšťalo, že princípy, ktoré sa na základe týchto poznatkov vyvodzovali, sú absolútne platné a čo im protirečí, treba odmietnuť. Možno povedať, že v tomto bode sa mnohí marxistickí filozofi a vedci dostali na pozície metafyzického materializmu, ktorý poznatky určitého stupňa

poznávania povyšuje na všeobecné filozofické princípy. Dialektický materializmus sa chtiac-nechtiac stotožňoval s predstavou o veciach a javoch, ktorú mali k dispozícii jednotlivé vedy. Zanedbávala sa zásada, že každý stupeň poznania je len jedným ohnivkom nekonečného procesu poznávania, a preto ho nemožno považovať za konečný. Len tak sa mohlo stať, že aj filozofické zákony a kategórie sa v podstate považovali za ukončené a bola tu snaha určovať na ich základe konkrétnu štruktúru a vlastnosti vecí a javov. Filozofia tu vystupovala ako veda vied, ktorá má v každom prípade vopred určovať, ktorá teória je pravdivá alebo nepravdivá.

Takto metafyzicky a dogmaticky pochopená a v mnohých prípadoch aj realizovaná úloha marxistickej filozofie vzbudzovala u mnohých vedcov dojem, akoby skutočne vnútornou podstatou dialektiky bolo vopred vytvárať všeobecné schémy, pod ktoré treba vtiesnať také fakty, ktoré týmto schémam vyhovujú.

V tomto smere sa skutočne robili chyby a vzhľadom na predošlú filozofickú výchovu ani dnes tieto názory nie sú celkom prekonané.

Napriek tomu, že filozofia vo vzťahu k jednotlivým vedám urobila chyby, že niektorí filozofi chceli diktovať apriórne schémy, úlohu filozofie vo vedeckom poznávaní nemožno odmietat'. Filozofia nie je a nemôže byť k problémom jednotlivých vied pasívna. Úlohou filozofie nie je iba zovšeobecňovať poznatky jednotlivých vied bez spätného pôsobenia. Práve tým, že sa vo filozofických zákonoch a kategóriách zovšeobecňujú poznatky jednotlivých vied, filozofia sa stáva najvšeobecnejšou teóriou a metodológiou skúmania sveta. Ale tým, že filozofia vystupuje ako metodológia poznávania, môže a musí „zasahovať“, aj do riešenia problémov špeciálnych vied. Tento „zásah“ sa však môže robiť len v hraniciach, v ktorých by sa narušili princípy, ktoré sú podstatou dialekticko-materialistického systému. To znamená, že závery v jednotlivých vedách, najmä pokiaľ ide o závery všeobecnej teoretickej povahy, musia byť v súlade so základnými princípmi marxistickej filozofie. Pravda, vymedziť presnú hranicu, kde je filozofia záväzná pre teoretické závery jednotlivých vied, nemožno vždy jednoznačne, ale na otázku, ktoré sú to princípy, možno vo všeobecnosti povedať, že sú to tie, poprením ktorých by sa narušil systém dialektického materializmu. Napríklad dialektický materializmus nie je možný bez princípu kauzality. Preto, ak by sa poprela kauzalita v niektorej oblasti prírody alebo spoločnosti, poprela by sa tým podstata materializmu. To znamená, že by sa poprela principiálna možnosť poznať niektoré oblasti skutočnosti, pretože to, čo by nemalo príčinu, nedalo by sa ani poznať. Takto marxistická filozofia dokazuje všeobecnú platnosť mnohých základných princípov tak v jednotlivých vedných odboroch, ako aj v sebe samej.

Dialektický materializmus ako najvšeobecnejšia metóda má pre vedy predo všetkým ten význam, že zovšeobením doterajšieho procesu poznania chápe svet ako nekonečne mnohotvárnny a v stálej zmene, čím poukazuje na historickú podmienenosť, a tým aj na ohraničenosť každého poznatku. Dialektický materializmus je tak svojou vnútornou podstatou antimetafyzický, a teda aj antidogmatický. Vyžaduje, aby sa nezostalo na jednom stupni poznania, ale aby sa tento stupeň vždy chápal ako moment, stránka nekonečného historického procesu.

Ak máme byť dôslední, musíme túto antimetafyzičnosť vzťahovať aj na samotný dialektický materializmus. To znamená, že aj marxistická filozofia je historicky ohraničená, a preto sa aj ona musí vyvíjať a spresňovať. Tento vývoj sa však môže uskutočňovať iba v hraniciach jej základných princípov, ktoré ju robia materialistickou, t. j. vedeckou. Ak by zašla za tieto základné princípy, môže vyústiť iba do idealizmu. Veda však nemôže nikdy svoju podstatu negovať, t. j. ak chce byť vedou, nikdy nemôže zájsť za svoje základné princípy čiže princípy dialektického materializmu.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, ako často sa aj v rámci marxizmu zanedbávajú jeho základné požiadavky. Často sa stáva, že ľudia používajú ako konečný argument potvrdenia pravdivosti nejakej myšlienky jej označenie za leninskú, marxistickú. Určité tvrdenia môžeme skutočne označiť za marxistické. Sú to tvrdenia, nerešpektovaním ktorých by sme popreli tie základné princípy, bez ktorých marxizmus nie je marxizmom. Vcelku však treba povedať, že pri dokazovaní pravdivosti našich tvrdení veľmi málo pomôže argumentovanie s „marxistickým“ alebo „leninským“, pretože marxistické sa v tomto prípade kryje s pravdivým, a čo je pravdivé, čiže čo je marxistické, treba dokazovať. Myšlienku nemožno považovať za pravdivú len preto, že jej autor ju považuje a vyhlasuje za pravdivú. Každý človek, ktorý presadzuje určitú myšlienku, považuje ju za pravdivú, kým protikladnú myšlienku za nepravdivú, hoci pravdou môže byť práve opak. Keď však uznáme historickú ohraničenosť našich poznatkov, keď uznáme, že pravdivosť alebo nepravdivosť našich myšlienok môže v konečnom dôsledku potvrdiť len spoločenskohistorická prax, a to je základná metodologická požiadavka dialektiky v poznávaní, potom v prijímaní jednotlivých myšlienok musí mať miesto aj skepsa. Vo vede sa to týka a musí týkať každého poznatku, každej myšlienky, nech ju vysloví ktokoľvek. Bez zdravej, neprehnanej skepse nie je možný ani mysliteľný nijaký vedecký pokrok. Nie náhodou Marxovým obľúbeným heslom bolo: „O všetkom treba pochybovať!“² Bezvýhradná viera v nejaké tvrdenia a poučky jestvuje iba v náboženstve, ale táto forma spoločenského vedomia, ako je známe, nepatrí do vedy.

Ak sa chceme zbaviť chýb, ku ktorým dochádzalo, keď sa za pravdivé považovalo všetko, čo vyslovil človek, ktorý bol považovaný za neomylnú autoritu, a čo sa v rozličných formách nútilo uznávať ako jedine pravdivé, nestačí kritizovať vtedy povedané a napísané. Musí sa zmeniť spôsob vedeckej práce, musí sa zmeniť prístup ku skúmanej problematike. To sa týka predovšetkým spoločenských vied, kde mal dogmatizmus najhlbšie korene. Nemožno sa čudovať, že mnohé práce z tejto oblasti boli písané tak, že niekedy doslova cez noc strácali svoju hodnotu. Ďalším chybám podobného druhu sa možno vyvarovať len tak, že sa dialektika skutočne stane základom poznávania, pravda, nie deklaratívne, ale v skutočnosti. Ináč sa aj v budúcnosti budú nevyhnutne opakovať v podstate tie isté chyby ako predtým.

² K. Marx – B. Engels, *O umění a literatuře*, Praha 1951, 540.